

KSZTAŁTOWANIE POSTAWY PRZEDSIĘBIORCZEJ W PROCESIE EDUKACYJNO-WYCHOWAWCZYM

Wstęp. «Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest czynnikiem napędowym przyszłego wzrostu i pomoże nam zainspirować kolejne pokolenia przedsiębiorców. Jeżeli mamy utrzymać konkurencyjność Europy, umiejętności radzenia sobie na współczesnym rynku pracy musimy inwestować w ludzi, w ich umiejętności, zdolności przystosowawcze oraz innowacyjność. Oznacza to, że musimy zachęcać do prawdziwej zmiany sposobu myślenia w Europie w kierunku większej przedsiębiorczości, zaczynając od zaszczepiania ducha przedsiębiorczości od najwcześniejszych lat szkolnych.»²

Słowa Androulla Vassiliou, Komisarza ds. *edukacji, kultury, wielojęzyczności i młodzieży* stanowią ważne przesłanie dla edukacji. Ich determinantem są wymagania jakie stawia rynek pracy przed współczesnym człowiekiem. Odnoszą się one nie tylko do posiadania określonej, specjalistycznej wiedzy, ale także całego szeregu umiejętności i kompetencji, które umożliwiają bardziej holistyczne postrzeganie wykonywanej pracy.

«Przedsiębiorczość jest pojęciem wieloznacznym. Ma wymiar ekonomiczny, psychologiczny, pedagogiczny, socjologiczny i prakseologiczny. Jest rozumiany jako cecha, postawa zdolność, talent, zachowanie działanie gospodarcze, innowacja, twórczość».³

«Przedsiębiorczość jest wyzwaniem dla każdego, życie pokazało, że przedsiębiorcą nikt się nie rodzi, człowiek po prostu nim się staje».⁴ Przytoczona myśl uświadamia proces jakiegoś człowieka podlega przez całe swoje życie, na każdym etapie swojego rozwoju.

Współczesny rynek pracy wymaga przedsiębiorczości, kreatywności i innowacyjności. Pracodawca oczekuje «gotowego» pracownika, tj. takiego którego nie trzeba wdrażać i przyuczać do obowiązków zawodowych lecz w sposób profesjonalny i odpowiedzialny podejmuje obowiązki zawodowe.

Stąd potrzeba tworzenia programów kształcenia w porozumieniu z pracodawcami. «Od ich zaangażowania i współpracy zależy w dużej mierze sukces reformy i sukces dokonywanych zmian.»⁵ Następuje także wzrost znaczenia praktyk zawodowych, stałego doskonalenia procesu dydaktycznego, który uwzględnia m. in. opinię absolwentów uczelni o procesie dydaktycznym. «W ramach reformy edukacyjnej wdrożonej w Polsce w 1999 roku dokonano poważnego przemodelowania relacji wychowawca — podopieczny. Podmiotowość i dialog stanowią podstawę realizacji procesu wychowawczego dziecka. Wzrosło znaczenie wychowania przedszkolnego oraz jego efektywności».⁶

Odpowiedzią na potrzeby współczesnego rynku pracy jest także tworzenie programów kształcenia ukierunkowanych na efekty kształcenia, w podziale na wiedzę, umiejętności i

© Joanna Michalak-Dawidziuk, 2014

² *Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie: strategie, programy i efekty kształcenia* Tekst opracowany na podstawie Komunikatu Prasowego Komisji Europejskiej IP/12/365 [http://www.eurydice.org.pl/sites/eurydice.org.pl/files/przedsiębiorczosc.pdf](http://www.eurydice.org/pl/sites/eurydice.org.pl/files/przedsiębiorczosc.pdf) data dostępu 12.05.2014 r.

³ St. Dawidziuk, *Przedsiębiorczość biłkiem rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa, 2013 s.15

⁴ *Ibidem*, 49

⁵ I. Kust, *Doradztwo zawodowe w kontekście wdrażania podstawy programowej kształcenia ogólnego oraz zawodowego* (w:) I. Kust, J. Michalak-Dawidziuk (red.), *Kształcenie i wychowanie dla rynku pracy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej, Warszawa, 2013, s. 164

⁶ J. Michalak-Dawidziuk, *Kształtowanie u dziecka postaw w świetle metody Marii Montessori* (w:) I. Kust, J. Michalak-Dawidziuk (red.), *Autokreacja innowacyjna w procesie wychowawczym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa, 2014, s. 250

kompetencje. Podział ten odnosi się do programów zarówno w szkole podstawowej, jak i gimnazjum, szkole ponadgimnazjalnej oraz na uczelni.

Priorytetem współczesnego procesu edukacyjno-wychowawczego jest kreowanie w uczniu umiejętności radzenia sobie na rynku pracy. Stąd kluczowa rola kształtowania w ramach procesu edukacyjno — wychowawczego *postawy przedsiębiorczej*. Celem kreowania postawy przedsiębiorczej nie jest przygotowywanie przyszłych przedsiębiorców (choć to nie jest wykluczone), ale wspieranie rozwoju takich cech jak innowacyjność i kreatywność. W środowisku pracy osoba taka charakteryzuje się skłonnością do wychodzenia ze schematycznego myślenia i działania, postrzegania swojego zakresu zadań w sposób holistyczny, tj. w powiązaniu z innymi działaniami, funkcjonującymi w firmie. Osoba przedsiębiorcza posiada umiejętności analityczne a jej działaniu towarzyszy refleksja.

«Termin «postawa» wprowadzony został przez W. J. Thomasa i F. Znanieckiego we wstępie do *Polish Peasant in Europe and America*, dla oznaczenia procesów indywidualnej świadomości, determinujących zarówno aktualne, jak i potencjalne reakcje każdej osoby wobec społecznego świata. W ich ujęciu, postawa jest zawsze postawą wobec jakiejś wartości, przy czym za wartość uznają, jakikolwiek fakt mający empiryczną treść, dostępną dla członków określonej grupy społecznej i znaczenie, zgodnie z którym jest lub może być obiektem działania»⁷⁸

Badania prowadzone w kolejnych latach doprowadziły do poważnego zróżnicowania pojęcia. W 1939 r. E. Nelson⁹ opublikował artykuł pt. *Attitudes: Their Nature and Development*, w którym wskazał 23 sposoby definiowania pojęcia postawy, tj.:

1. Organiczne popędy.
2. Cele.
3. Motywy.
4. «Jądro uczuć».
5. Emocjonalny czynnik towarzyszący działaniu.
6. Stale odczuwane dyspozycje.
7. Specjalny przypadek predyspozycji.
8. Zgeneralizowane zachowania.
9. Układ nerwowy. Układ nerwowo-mięśniowy.
10. Utrwalone nastawienie.
11. Stan gotowości.
12. Dyspozycje do modyfikowania powstających doświadczeń.
13. Werbalne reakcje ku lub przeciwko psychologicznym obiektom.
14. Społecznie wzbudzone zachowania stałego typu.
15. Reakcja, która jest bardziej funkcją dyspozycji niż bezpośredniego bodźca.
16. Rezultat organizacji doświadczeń.
17. Kierunkowy lub dynamiczny wpływ na reakcję, z którą jest związany.
18. Determinator kierunku działalności.
19. Wskazówka dla zachowań. Punkt odniesienia dla nowych doświadczeń.
20. Reakcja próbna — zachowanie zastępcze.
21. Sposób wyobrażenia sobie obiektu. Stan świadomości.
22. «Ogólna suma» inklinacji, uczuć, wyobrażeń, idei, lęków, uprzedzeń, zagrożeń i przekonań na jakiś specyficzny temat.
23. Integracja specyficznych reakcji w ogólny układ».¹⁰

⁷ W.J. Thomas, F. Znaniecki, *Polish Peasant in Europe and America*, Boston 1918 — 1920, t. I, s. 21.

⁸ M. Marody, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postaw, analiza metodologiczna zasad doboru wskaźników w badaniach nad postawami*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, s. 12

⁹ Por. E. Nelson, *Attitudes: Their Nature and Development*, «Journal of General Psychology» 1939, vol. 21, s. 367 - 399, cyt. za H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, London 1957, s. 269.

¹⁰ Tamże, M. Marody, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy ...*, s.13

Według S. Nowaka «Postawą pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i własnościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec tego przedmiotu».¹¹

«Przedmiotem postawy mogą być pewne zdarzenia lub pewne sytuacje, jak również klasy tych zdarzeń czy sytuacji.(...) Mogą to być również sytuacje lub obiekty nieistniejące, jak na przykład «termonuklearna zagłada świata», «podróże w czasie» itp.»¹² «Drugą ważną cechą tej definicji jest fakt, iż postawa jest zawsze *czyjąś* postawą, tzn. jest zjawiskiem istniejącym w psychice ludzkiej. O jej istnieniu i zakresie decyduje to, czy i w jaki sposób dana kategoria przedmiotów jest przez określonego człowieka postrzegana. (...) Trzecią ważną cechą cytowanej wyżej definicji jest *znaczenie przypisywane poszczególnym komponentom postawy*. Wymieniając jako składniki postawy komponent emocjonalno-oceniający, komponent poznawczy i komponent behawioralny, S. Nowak przypisuje jednocześnie komponentowi emocjonalno-oceniającemu rolę istotniejszą niż pozostałym. Jest on czynnikiem konstytuującym (w sensie definicyjnym) postawę. Pozostałe komponenty mogą, ale nie muszą istnieć w danej postawie.»¹³

Postawa przedsiębiorcza w procesie edukacyjno-wychowawczym

Kształtowanie postaw implementuje się w proces wychowawczy. Wychowanie postrzegane jest dwojako tj. «... jako jednostronne oddziaływanie wychowawcy na wychowanka...»¹⁴ lub «...jako swoisty typ wzajemnych oddziaływań lub jako proces zachodzący w środowisku życia człowieka.»¹⁵ Pierwsze pojęcie prezentowane jest m. in. w następujących definicjach:

- wychowanie jest «włączeniem się człowieka dojrzałego w proces rozwoju psychicznego, który się rozgrywa na jego oczach w człowieku mniej dojrzałym»¹⁶ lub
- wychowanie jest «Sztuką stwarzania warunków sprzyjających działaniu zapewniającemu rozwój jednostki w określonym kierunku, sztuka posługiwania się pewnymi technikami oddziaływania oraz sztuką sterowania ku określonym celom, które ma na względzie wychowawca.»¹⁷

Drugie podejście prezentuje między innymi następująca definicja:

- «szczególna relacja międzyludzka, w której podmiotem i zarazem przedmiotem czynów wychowawczych jest osoba».¹⁸

Pojęcie *wychowania* definiowane jest także w ujęciu psychospołecznym, czego przykładem są m. in. następujące definicje:

- wychowanie jest procesem «zależności wzajemnej pomiędzy jednostką i środowiskiem fizycznym i społecznym, którego funkcją jest najlepsze dostosowanie jednostki do tego środowiska przez stopniowe wzbogacanie jej doświadczenia.»¹⁹
- wychowanie jest «procesem zmian prowadzących do nowego stanu fizycznego i psychicznego człowieka».²⁰

¹¹ Por. S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: S. Nowak (red.), *Teorie postaw*, Warszawa 1973, s. 23

¹² Ibidem, s.16

¹³ Tamże, M. Marody, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy ...*, s.16

¹⁴ B. Śliwerski, *Wychowanie. Pojęcia, znaczenia, dylematy* (w:) M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.): *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, t. I, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, s. 31

¹⁵ Ibidem, s.31

¹⁶ E. Sujak, *Życie jako zadanie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, 1982, s. 178

¹⁷ G. Mialaret, *Wprowadzenie do pedagogiki*, przeł. B. Baranowski, red. A. Mońka — Stanikowa, Warszawa, PWN, 1968, s. 14.

¹⁸ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej, ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Redakcja Wydawnictwo KUL, Lublin, 1999, s. 320

¹⁹ E. Claparède, *Koncepcja wychowania funkcjonalnego*, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t.3, ks. 1: *Myśl pedagogiczna w XX wieku*, red. S. Wołoszyn, Kielce, Strzelce, 1996, s. 170

²⁰ K. Sośnicki, *Istota i cele wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1964, s.7

Na uwagę zasługuje fakt, iż większość przytoczonych definicji podkreśla, iż *wychowanie jest procesem*. Wymaga zatem czasu, koniecznego do wpajania określonych postaw w oparciu o obserwację, analizę i wyciąganie wniosków. Tak postrzegane kreowanie postaw umożliwia kształtowanie — w sposób pogłębiony — stosunku do otaczającego świata. Kluczowym wyzwaniem dla współczesnego procesu wychowawczego jest kreowanie właściwej postawy wobec zmiany, która jest cechą charakterystyczną współczesnego świata. Elastyczność, szybka adaptacja zmiany oraz umiejętność odnalezienia się w nowej sytuacji zapewnia funkcjonowanie na współczesnym rynku pracy.

Jednocześnie większość przytoczonych definicji łączy fakt, iż *podmiotem procesu wychowawczego jest jednostka*. Fakt, ten podkreśla indywidualizm podmiotu, który podlega procesowi wychowawczemu. Oznacza to niepowtarzalność procesu wychowawczego każdej jednostki, a tym samym potrzebę doboru adekwatnych do konkretnego wychowanka metod współpracy.

Cytowane wyżej definicje wykazują *uczestnictwo dwóch podmiotów w procesie wychowawczym* tj. wychowanka i wychowawcy, które są podstawowymi elementami tego procesu. «W relacji między wychowankiem i wychowawcą stosunek wychowawczy ginie albo przekształca się w przyjaźń. Dlatego też w jedności dwóch podmiotów Ja i Ty wychowawca nie wychowuje lecz samowychowuje się dzięki swoim wychowankom podobnie jak i oni nie mogą stać się bytami osobowymi bez relacji z innymi osobami».²¹

A zatem w procesie wychowawczym zachodzi głęboka interakcja między wychowawcą i wychowankiem. Jednocześnie w trakcie trwania procesu wychowawczego relacje, występujące między wychowawcą i wychowankiem mają charakter dynamiczny, a zatem ulegają zmianom. Rola wychowawcy w trakcie procesu wychowawczego ewaluje od inspiratora oddziaływania wychowawczego, baczego obserwatora i opiekuna do partnera, który koryguje efekty swojej wcześniejszej pracy wychowawczej.

Proces edukacyjno — wychowawczy to czas kształtowania postaw koniecznych do życia dorosłego w świecie dynamicznych zmian. Ważnym elementem jest dookreślenie postaw, które będą kształtowane w okresie wychowawczym, a także świadomość wychowawcy poszerzania katalogu postaw w trakcie całego procesu wychowawczego danego wychowanka. Procesy następujące w świecie, jednocześnie jego nieprzewidywalność w dłuższej perspektywie, wymaga od wychowawcy otwartości na *zmianę*, która wyzwala potrzebę kształtowania nowych postaw.

Do najbardziej potrzebnych postaw, które konieczne są na rynku pracy należy kształtowanie *postawy przedsiębiorczej*, uwzględniającej takie elementy, jak kreatywność i innowacyjność. Poniższa tabela prezentuje zapisy odnoszące się do kształtowania w procesie edukacyjno-wychowawczym postawy przedsiębiorczej w świetle rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. 2012, poz. 977).

Tabela nr 1

Cele wychowania przedszkola, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego/zadania szkoły podstawowej, gimnazjum oraz szkoły ponadgimnazjalnej

Lp.	Poziom kształcenia	Cel wychowania przedszkolu /zadania szkoły (wybrane zapisy)
-----	--------------------	--

²¹ Tamże, B. Śliwerski, *Wychowanie. Pojęcia, znaczenia ...*,s.51

1.	Przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych oraz inne formy wychowania przedszkolnego	1) wspomaganie dzieci w rozwijaniu uzdolnień oraz kształtowanie czynności intelektualnych potrzebnych im w codziennych sytuacjach i w dalszej edukacji; 2) budowanie systemu wartości, w tym wychowywanie dzieci tak, żeby lepiej orientowały się w tym, co jest dobre, a co złe; 3) kształtowanie u dzieci odporności emocjonalnej koniecznej do racjonalnego radzenia sobie w nowych i trudnych sytuacjach, w tym także do łagodnego znoszenia stresów i porażek; 4) rozwijanie umiejętności społecznych dzieci, które są niezbędne w poprawnych relacjach z dziećmi i dorosłymi; ((...)) 5) budowanie dziecięcej wiedzy o świecie społecznym, przyrodniczym i technicznym oraz rozwijanie umiejętności prezentowania swoich przemyśleń w sposób zrozumiały dla innych; 8 ((...)) 9) kształtowanie u dzieci poczucia przynależności społecznej (do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej) oraz postawy patriotycznej; 10) zapewnienie dzieciom lepszych szans edukacyjnych poprzez wspieranie ich ciekawości, aktywności i samodzielności, a także kształtowanie tych wiadomości i umiejętności, które są ważne w edukacji szkolnej.
2.	Szkoły podstawowe	1) realizowanie programu nauczania skoncentrowanego na dziecku, na jego indywidualnym tempie rozwoju i możliwościach uczenia się; 2) respektowanie trójpodmiotowości oddziaływań wychowawczych i kształcących: uczeń - szkoła - dom rodzinny; 3) rozwijanie predyspozycji i zdolności poznawczych dziecka; 4) kształtowanie u dziecka pozytywnego stosunku do nauki oraz rozwijanie ciekawości w poznawaniu otaczającego świata i w dążeniu do prawdy; 5) poszanowanie godności dziecka; zapewnienie dziecku przyjaznych, bezpiecznych i zdrowych warunków do nauki i zabawy, działania indywidualnego i zespołowego, rozwijania samodzielności oraz odpowiedzialności za siebie i najbliższe otoczenie, ekspresji plastycznej, muzycznej i ruchowej, aktywności badawczej, a także działalności twórczej; ((...)) 7) dbałość o to, aby dziecko mogło nabywać wiedzę i umiejętności potrzebne do rozumienia świata, w tym zagwarantowanie mu dostępu do różnych źródeł informacji i możliwości korzystania z nich; 8) sprzyjanie rozwojowi cech osobowości dziecka koniecznych do aktywnego i etycznego uczestnictwa w życiu społecznym.
3.	Gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne, których ukończenie umożliwi uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego	Pr W procesie kształcenia ogólnego szkoła na III i IV etapie edukacyjnym kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postaw poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postaw poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji.

Źródło. Opracowanie własne na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. 2012, poz.977).

Na poziomie kształcenia gimnazjalnego, szkoły ponadgimnazjalnej oraz policealnej realizowany uwzględniono przedmiot *Podstawy przedsiębiorczości*, którego cele prezentuje poniższa tabela.

Tabela nr 2

Cele przedmiotu *Podstawy przedsiębiorczości* w gimnazjum, szkole ponadgimnazjalnej oraz policealnej

Lp.	Etap kształcenia	Cele przedmiotu <i>Podstawy przedsiębiorczości</i>
-----	------------------	--

1.	Gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalne, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego	<p><i>I. Komunikacja i podejmowanie decyzji.</i>
Uczeń wykorzystuje formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej; podejmuje decyzje i ocenia ich skutki, zarówno pozytywne, jak i negatywne.   <i>II. Gospodarka i przedsiębiorstwo.</i>
Uczeń wyjaśnia zasady funkcjonowania przedsiębiorstwa i sporządza prosty biznesplan; charakteryzuje mechanizmy funkcjonowania gospodarki i instytucji rynkowych oraz rolę państwa w gospodarce; analizuje aktualne zmiany i tendencje w gospodarce świata i Polski; rozróżnia i porównuje formy inwestowania i wynikające z nich ryzyko.   <i>III. Planowanie i kariera zawodowa.</i>
Uczeń opisuje mocne strony swojej osobowości; analizuje dostępność rynku pracy w odniesieniu do własnych kompetencji i planów zawodowych.   <i>IV. Zasady etyczne.</i>
Uczeń wyjaśnia zasady etyczne w biznesie i w relacjach pracownik-pracodawca, potrafi ocenić zachowania pod względem etycznym.</p>
2.	Szkoła policealna	1. 1) Przygotowanie do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym. 2. 2) Kształcenie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości. 3. 3) Kształtowanie umiejętności pracy w zespole i skutecznego komunikowania się. 4. 4) Kształtowanie umiejętności aktywnego poszukiwania pracy i świadomego jej wyboru. 5. 5) Poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej. 6. 6) Rozwijanie zainteresowania podejmowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej. Poznanie podstawowych zasad podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w różnych formach, w tym zasad etycznych. 7. 7) Poznanie roli państwa i prawa w gospodarce rynkowej. 8) Rola państwa w tworzeniu norm prawnych przeciwdziałających korupcji. 8. 9) Poznanie zasad funkcjonowania gospodarki europejskiej i światowej.

Źródło. Opracowanie własne na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. 2012, poz.977).

Zaprezentowane wyżej dwie tabele potwierdzają implementowanie do procesu wychowawczo-edukacyjnego postawy przedsiębiorczej. Już na poziomie przedszkola rozwijanie takich cech jak: *odporność emocjonalna konieczna do racjonalnego radzenia sobie w nowych i trudnych sytuacjach, w tym także do łagodnego znoszenia stresów i porażek, czy też zapewnienie dzieciom lepszych szans edukacyjnych poprzez wspieranie ich ciekawości, aktywności i samodzielności* stanowią dobry początek procesu przygotowywania dziecka do życia dorosłego, w tym kształtowania postawy przedsiębiorczej.

Przedmiot *Podstawy przedsiębiorczości* został wprowadzony do planów kształcenia polskiego systemu edukacyjnego w ramach reformy systemu oświaty w 1999 r. «Celem zmian rozpoczętych w 1999 r. zarówno w polskim systemie oświaty, jak i szkolnictwie wyższym było m. in. dostosowanie procesu kształcenia do współczesnego rynku pracy».²²

Z ogólnopolskich badań przeprowadzonych w latach 2002/2003²³, w których wzięło udział 2 402 nauczycieli na pytanie, czy formy doskonalenia przybliżyły założenia reformy systemu edukacji, udzielono następujących odpowiedzi:

- «*raczej tak*» — 1 106 osób, co stanowiło 46,04 % ogólnej liczby badanych nauczycieli,
- «*zdecydowanie tak*» — 522, co stanowiło 21,73 % ogólnej liczby ankietowanych nauczycieli,

²² I. Kust, *Nauczyciel jako ważny czynnik jakości kształcenia w reformowanym systemie oświaty*, s. 154

²³ J. Michalak, *Przygotowanie nauczycieli do realizacji zadań wynikających z reformy systemu edukacji wdrażanej w Polsce od 1999 r.*, Neodidagmata 27/28, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, 2005 s.101

- «*trudno powiedzieć*» — 497, co stanowiło 20,69 % ogólnej liczby biorących udział w badaniach nauczycieli,
- «*raczej nie*» — 212, co stanowiło 4,06 % ogólnej liczby biorących udział w badaniach nauczycieli,
- «*zdecydowanie nie*» — 65, co stanowiło 2,70 % ogólnej liczby uczestniczących w badaniach nauczycieli.

Uzyskane wyniki badań potwierdziły przygotowanie nauczycieli do realizacji zadań wynikających z reformy. Warto jednak zauważyć, iż liczną grupę — 774 osób — stanowili nauczyciele, którzy udzielili odpowiedzi «*trudno powiedzieć*», «*raczej nie*» oraz «*zdecydowanie nie*». Można zatem wysnuć wniosek, iż w początkowej fazie wdrażania reformy systemu edukacji poważna część nauczycieli nie była właściwie przygotowana do realizacji nowych zadań.

W oparciu o opracowania m. in. B. Minkiewicza i P. Bieleckiego ustalono listę najbardziej oczekiwanych przez współczesnych pracodawców umiejętności oraz obszarów wiedzy absolwentów - są to²⁴:

- umiejętność rozwiązywania problemów (około 77 % wskazań);
- umiejętności poznawcze i wiedza teoretyczna (po 68 %);
- umiejętność komunikowania się (około 66 %);
- umiejętność pracy zespołowej (około 58 %);
- wiedza fachowa — praktyczna (około 53 %).

Ponadto, opracowano listę koniecznych do pracy umiejętności interpersonalnych i predyspozycji osobowościowych — są to:²⁵

- komunikatywność i umiejętność pracy w grupie;
- kreatywność i otwartość na doświadczenia;
- samodzielność w podejmowaniu decyzji w obszarze kompetencji wynikających z zakresu obowiązków;
- zdolności analityczne;
- chęć uczenia się;
- dyspozycyjność;
- motywacja i entuzjazm;
- zaradność;
- uczciwość;
- stabilność emocjonalna i optymizm;
- odporność na stres;
- systematyczność.

Powyższe listy wymuszają nowe podejście do procesu uczenia się. Poniższa tabela prezentuje różnice w uczeniu się tradycyjnym i przedsiębiorczym.

Tabela 3

Uczenie się tradycyjne a uczenie się przedsiębiorcze²⁶

Uczenie się tradycyjne	Uczenie się przedsiębiorcze
uczenie się od pojedynczego nauczyciela	uczenie się poprzez kontakty z wieloma osobami
pasywna rola ucznia «słuchacza»	uczenie się przez działanie

²⁴ B. Minkiewicz, P. Bielecki, *Kwalifikacje absolwentów SGH a potrzeby rynku pracy — opinie środowisk gospodarczych*. [w:] J. Dietl, Z. Sapijaska (red.), *Wyzwania Unii Europejskiej dla postaw, umiejętności i wiedzy przyszłych menedżerów*, Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Łódź, 1999, s. 219.

²⁵ Ibidem, s. 219.

²⁶ Kształtowanie postawy przedsiębiorczej jako wyzwanie nowoczesnej szkoły <http://www.drogadokariery.pl/index.php/ciekawe-artykuly/83-ksztatowanie-postawy-przedsiębiorczej-jako-wyzwanie-nowoczesnej-szkoy> data dostępu 12.05.14 r.

uczenie się z tekstów pisanych	uczenie się przez wymianę informacji, dyskusję
uczenie się tego co wie nauczyciel	uczenie się przez poszukiwanie i odkrywanie
uczenie się zorganizowane i określone ramami czasowymi lekcji	uczenie się elastyczne, dostosowane do potrzeb uczniów
uczenie się bez presji osiągnięcia celów	uczenie się pod presją osiągnięcia celów
uczenie się przez powielanie doświadczeń innych	uczenie się przez korzystanie z doświadczeń innych
błędy przy uczeniu są karane	uczenie się na własnych błędach
uczenie się poprzez robienie notatek	uczenie się poprzez rozwiązywanie problemów

Źródło: Opracowanie Autora artykułu Kształtowanie postawy przedsiębiorczej jako wyzwanie nowoczesnej szkoły na podstawie: A.A. Gibb The Enterprise Culture and Education — Durham University Business School. Materiały na kurs, Durham 1996.

«W 2012 roku w ramach opracowywania Innowacyjnej Strategii Kształcenia «Krok w przedsiębiorczość» przeprowadzono badania, w których uczestniczyło 53 nauczycieli podstaw przedsiębiorczości, matematyki i technologii informacyjnej/informatyki, 1 025 uczniów oraz 53 przedsiębiorców.(...) Analiza wyników badań nauczycieli wykazała, że wśród najczęściej stosowanych metod dydaktycznych są: ćwiczenia, pogadanka i wykład (razem 44 % stosowanych metod). Tylko 1/3 ankietowanych stosuje w nauczaniu metody aktywizujące. (...) Wśród innych metody stosowanych przez nauczycieli znalazły się projekt i praca w grupie».²⁷

Wyniki omawianych wyżej badań wykazały «... słabą znajomość struktury i zawartości biznesplanu. Może to wynikać, z faktu, że ponad 65 % ankietowanych nigdy nie pisało biznesplanu, co jest konsekwencją przekonania wielu nauczycieli, że jest to zadanie zbyt czasochłonne i trudne do realizacji w warunkach szkolnych».²⁸

Badania przeprowadzone wśród przedsiębiorców wykazały «... na dostateczne lub małe przygotowanie absolwentów do funkcjonowania w rzeczywistości gospodarczej».²⁹

Z przytoczonych wyników badań można wysnuć wniosek, iż po trzynastu latach od wdrożenia reformy proces kształtowania postawy przedsiębiorczej wymaga dalszego doskonalenia.

Podsumowanie. Kształtowanie *postawy przedsiębiorczej* jest ważnym czynnikiem wzrostu gospodarczego, zarówno w krajach, których gospodarki podlegają transformacji, jak i tych, które uznawane są za wysokorozwinięte. Postawa ta posiadając wymiar nie tylko ekonomiczny lecz także pedagogiczno-psychologiczny nabiera szczególnego znaczenia dla współczesnego człowieka w kontekście jego jakości życia. *Postawa przedsiębiorcza* jest fundamentem dla funkcjonowania w świecie dynamicznych zmian. Kreatywność innowacyjność, które są cechami charakterystycznymi postawy przedsiębiorczej zapewniają funkcjonowanie na bardzo wymagającym i nieprzewidywalnym rynku pracy. Stąd potrzeba promowania kreowania postawy przedsiębiorczej już od wczesnego etapu wychowawczo-edukacyjnego tj. od przedszkola.

«Zgodnie z niedawno opublikowanym raportem Komisji Europejskiej kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest coraz powszechniej promowane w większości państw europejskich. Osiem państw (Dania, Estonia, Litwa, Niderlandy, Szwecja, Norwegia, Walia oraz flamandzka część Belgii) uruchomiło specjalne strategie promowania kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, a 13 innych państw (Austria, Bułgaria, Republika Czeska, Finlandia, Grecja, Węgry, Islandia, Liechtenstein, Polska, Słowacja, Słowenia, Hiszpania i Turcja) włączyło je do swoich strategii uczenia się przez całe życie, strategii na rzecz młodzieży lub na rzecz wzrostu. W połowie państw europejskich przeprowadza się reformy edukacji, których częścią jest

²⁷ *Innowacyjna Strategia Kształcenia „Krok w przedsiębiorczość”*, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa, 2012, s.13

²⁸ *Ibidem*, s. 18

²⁹ *Ibidem*

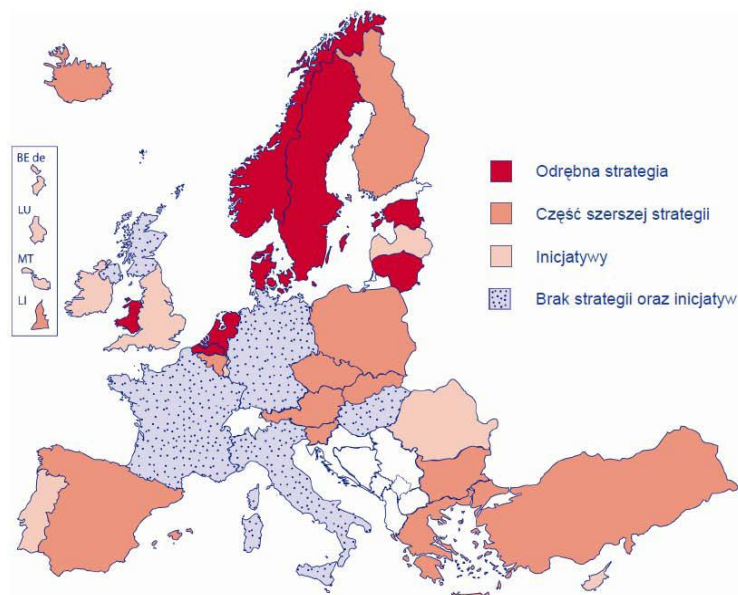
zwiększenie roli kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Na potrzeby raportu zatytułowanego «Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie» zbadano 31 państw i 5 regionów europejskich.³⁰

Poniższy rysunek prezentuje rozwiązania, jakie poszczególne kraje Unii Europejskiej przyjęły w zakresie krajowych/regionalnych strategii i inicjatyw, dotyczących włączania przedsiębiorczości do kształcenia ogólnego.

Warto jednak pamiętać, iż oprócz doniosłych działań podejmowanych zarówno na poziomie europejskim, jak i krajowym, ostatecznie w procesie wychowawczym występują dwa podmioty wychowawek i wychowawca, który inspiruje proces wychowawczo-edukacyjny. «W pracy nauczyciela najwyższą wartością powinno być właśnie dobro ucznia, jego dojrzałość, a poczucie odpowiedzialności za to — podstawą etyki zawodowej».³¹

Oby w tej tak ważnej dla przyszłości wychowanka pracy wychowawczej wychowawcy przyświecały poniższe słowa.

«Wychowanie wymaga pasji i zaangażowania. Trudno podważyć tę postawę. Niemal każdemu wychowawcy zależy na tym aby jego działania miały dla ucznia znaczenie, aby robił z nich kształtujący użytek».³²

Rys. 1: Krajowe/regionalne strategie i inicjatywy dotyczące włączania przedsiębiorczości do kształcenia ogólnego (ISCED 1-3), 2011/12

Źródło: Eurydice.

Bibliografia:

1. Claparède E., *Koncepcja wychowania funkcjonalnego*, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t.3, ks. 1: *Myśl pedagogiczna w XX wieku*, red. S. Wołoszyn, Kielce, Strzelce, 1996
2. Dawidziuk St., *Przedsiębiorczość białkiem rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa, 2013

³⁰Tamże, *Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie...*,

<http://www.eurydice.org/pl/sites/eurydice.org.pl/files/przedsiębiorczosc.pdf> data dostępu 12.05.2014

r.

³¹ I. Kust, *Etyka nauczyciela na tle reformy programowej*, (w:) M. Bajan., S. J. Żurek, *Etyka nauczyciela*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin, 2011, s. 79

³² H. Kwiatkowska, *Tożsamość wychowawcy*, (w:) M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.) *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, t. 3, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, 2007, s.39

3. Kust I., *Doradztwo zawodowe w kontekście wdrażania podstawy programowej kształcenia ogólnego oraz zawodowego* (w:) I. Kust, J. Michalak-Dawidziuk (red.), *Kształcenie i wychowanie dla rynku pracy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej, Warszawa, 2013, s. 147 - 169
1. Kust, *Etyka nauczyciela na tle reformy programowej*, (w:) M. Bajan., S. J. Żurek, *Etyka nauczyciela*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin, 2011, s. 77-82
4. Kwiatkowska H., *Tożsamość wychowawcy*, (w:) M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.) *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, t. 3, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, 2007, s. 17-42
5. Marody M., *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postaw, analiza metodologiczna zasad doboru wskaźników w badaniach nad postawami*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976
6. Miałaret G., *Wprowadzenie do pedagogiki*, przeł. B. Baranowski, red. A. Mońka — Stanikowa, Warszawa, PWN, 1968
7. Michalak-Dawidziuk J., *Kształtowanie u dziecka postaw w świetle metody Marii Montessori* (w:) I. Kust, J. Michalak-Dawidziuk (red.), *Autokreacja innowacyjna w procesie wychowawczym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa, 2014, s. 249 - 263
8. Michalak J., *Przygotowanie nauczycieli do realizacji zadań wynikających z reformy systemu edukacji wdrażanej w Polsce od 1999 r.*, *Neodidagmata* 27/28, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, 2005, s. 95 — 106.
9. Minkiewicz B., Bielecki P., *Kwalifikacje absolwentów SGH a potrzeby rynku pracy — opinie środowisk gospodarczych*. [w:] J. Dietl, Z. Sapijaszka (red.), *Wyzwania Unii Europejskiej dla postaw, umiejętności i wiedzy przyszłych menedżerów*, Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Łódź, 1999, s. 219.
10. Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej, ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Redakcja Wydawnictwo KUL, Lublin, 1999
11. Nelson E., *Attitudes: Their Nature and Development*, «Journal of General Psychology» 1939, vol. 21, s. 367 - 399, cyt. za H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, London 1957, Nowak S., *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: S. Nowak (red.), *Teorie postaw*, Warszawa 1973
12. Sońnicki K., *Istota i cele wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1964
13. Sujak E., *Życie jako zadanie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, 1982
14. Śliwerski B., *Wychowanie. Pojęcia, znaczenia, dylematy* (w:) M. Dudzikowa, Czerepaniak- Walczak M. (red.): *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, t. I, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, 2007, s. 25 - 76
15. Thomas W.J., Znaniński F., *Polish Peasant in Europe and America*, Boston 1918 - 1920, t. I,

Strony internetowe

1. <http://www.eurydice.org.pl/sites/eurydice.org.pl/files/przedsiębiorczosc.pdf> data dostępu
2. <http://www.drogadokariery.pl/index.php/ciekawe-artykuly/83-kształtowanie-postawy-przedsiębiorczej-jako-wyzwanie-nowoczesnej-szkoly>

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. 2012, poz.977).

Europa stoi przed licznymi zmianami, z którymi może zmierzyć się, jedynie wtedy, gdy będzie innowacyjna i dobrze wyedukowana. Ponieważ edukacja jest kluczem do kształtowania relacji między młodymi ludźmi, ich umiejętności i kultury, to jest bardzo ważne, żeby edukacja w zakresie przedsiębiorczości rozpoczynała się od wczesnego wieku. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości jest bardzo ważna nie tylko do kształtowania orientacji młodych ludzi, ale także do umiejętności i wiedzy, które są kluczowe dla rozwoju kultury przedsiębiorczości.

Europe faces a number of challenges that can only be met if it has innovative, well-educated. Because education is key to shaping young people's attitudes, skills and culture, it is vital that entrepreneurship education is addressed from an early age. Entrepreneurship education is essential not only to shape the mindsets of young people but also to provide the skills and knowledge that are central to developing an entrepreneurial culture.